

ҒТАМР 10.77.01

ЖАСӨСПІМДЕРДІҢ ІСТЕРІ БОЙЫНША ҚЫЛМЫСТЫҚ ІС ЖҮРГІЗУДІҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Ж.М. АМАНЖОЛ [0000-0002-1997-9955]

Қ. Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік университеті, Ақтөбе, Қазақстан

e-mail: janok_1996@mail.ru

Аңдатпа. Соңғы жылдары жасөспірімдердің істері бойынша қылмыстық сот ісін жүргізу маңызды мәселе болып отыр. Бұған біршама себептер бар, оларға құқық қорғау органдарының кәметке толмағандардың жеке ерекшеліктерінің күрделенуі сияқты әлеуметтік құбылыспен байланысты осы жас санатына жататын адамдардың қылмыстары жөніндегі істер бойынша барлық міндеттерді атқару үшін қосымша күш салу қажеттілігі де жатқызылуы керек. Қазіргі уақытта қоғамда әлеуметтік-экономикалық және саяси жаңалықтардың ауқымды және шұғыл әрекеттері жүріп жатқан кезде, әсіресе өмірге деген көзқарасы мейлінше қалыптаспаған жасөспірімдерге проблемалы, құндылық бағдарлары жүйесі тұрақсыз. Жасөспірімнің адамгершілік пен құқықты түсінуі оның жасына ауызша деңгейде байланысты - ол толық түсінікке жете алмады, оның мінез-құлқы Автоматты реттеушіге айналды. Соңғы жылдары кәмет жасқа толмағандарға көзқарас әсіресе қылмыстың профилактикалық жолдары, оларды қоздыратын себептер мен жағдайларды жою тұрғысынан күшейтілуі керек. Себебі қылмыстық құқық бұзушылық -бұл қоғам дерті, ал жасөспірімдер арасындағы қылмыс - бұл өте орасан індет болып табылады, сонымен қатар кәмет жасқа толмағандар құқық бұзушылық жасаған кезде осындай құбылысқа жол берілмейді.

Жасөспірімдердің істерін жүргізу тәртібі, жасөспірімдердің жасына және әлеуметтік-психологиялық ерекшеліктеріне байланысты осы санаттағы жүргізу процестерді ерекшеліктері проблемаларын кеңестік кезеңде заңгер ғалымдар Г .М. Минковский, К. К. Сперанский, в. Рыбальская, Л. Голубевой5 А. Лиде және т. б. зерттеді.Басқа ғалымдар, негізінен, олардың еңбектерінде кәмет жасына толмағандар қылмысына қарсы күрес мәселелерін зерттеуге, оның алдын алуға, жасөспірімдердің қылмыстық жауапкершілігі мәселелеріне және кәметке толмағандарды жазалауға көп көңіл бөлді. Соңғы жылдары еліміздегі әлеуметтік-экономикалық өзгерістерден туындаған кәметке толмағандар қылмысының деңгейінің артуы үйсіз жасөспірімдер санының өсуі мәселелері бойынша өзекті маңызға ие болып отыр, мұндай өткір мәселелер БАҚ-да талқылануда.

Түйін сөздер: қылмыстылық, кәмет жасқа толмаған, профилактикалық жұмыс, айыптау қорытындысы, тергеуші, сот талқылауы.

Кіріспе. Кәметке толмағандардың қылмыстары бойынша қылмыстық істерді тергеу педагогика, психология саласында арнайы білімді және жастармен жұмыс тәжірибесін талап ететін бірқатар бірегей міндеттерді шешумен тығыз байланысты. Осыған байланысты істі балалармен жұмыс істеуді арнайы білімі мен тәжірибесі бар тергеушілерге тапсыру қажет.

Ол кәметке толмағандар арасындағы құқық бұзушылық туралы заңнамада белгіленген жалпы ережелермен (ҚІЖК, 480-баптың 2-бөлігі) айқындалады және кәметке толмағандардың істері бойынша алдын-ала тергеу міндетті болып табылады.

Жасөспірімдердің қылмыстық құқық бұзушылықтары жөнінде істерді жүргізу тәртібі мынадай жағдайларда қолданылмайды:

- 1) адамның бірнеше қылмысын жинақтау негізінде;
- 2) сот талқылауы барысында айыпталушы кәмелетке толған кезде (ҚР ҚК 480-бабының 3-тармағы).

ҚР ҚПК-нің 200-бабы бойынша, алдын ала тергеуді қажет ететін қылмыстық құқық бұзушылық орын алған жағдайда, құқық қорғау қызметкерлері іс қозғайды және құқық бұзушылықта саралау және растау бойынша дереу орындауға жататын іс-әрекеттерге көшеді: ерекше маңызды адамдарды қарауға, тінтуге, шығарып алуға, айғақ беруге, ұстауға және тінтуге., жәбірленуші мен куәлардан жауап алуға құқылы. Құқық қорғау қызметкерлері орын алған құқық бұзушылық жөнінде прокурорға дереу хабарлайды. Яғни, іс қозғалғандығы туралы мәлімет береді. Жедел іздестіру шаралары аяқталысымен, құқық бұзушылық жасалған кезеңнен бергі бес күннен асырмай істі тергеушіге береді және бұл туралы 1 тәулік ішінде прокурорға ресми хабарлайды. [1].

Іс тергеушіге берілгеннен кейін алдын ала тергеу органы, егер осы тергеу негізінде қылмыс жасаған адамды анықтау мүмкін болмаса, тергеушінің өтініші бойынша ғана ол бойынша тергеу әрекеттерін және жедел-іздестіру шараларын жүргізе алады. Алдын-ала тергеу органы тергеушіге нәтижелер туралы хабарлайды және күдікті жасөспірімге іздестіру шаралары жүргізіледі және шаралар қолданылады.

Тергеу әрекеттерін жүргізу тәртібі: ҚР-ның Қылмыстық кодексінің 201-бабында белгіленген пункттер бойынша жүзеге асырылады, яғни тергеу әрекеттерін жүргізу кезінде іздерін алудың сонымен қатар растаудың техникалық құралдары, ғылыми негізделген әдістері қолданылады. Қылмыс пен заттай айғақтар пайдаланылады. Бірақ мұнда зорлық-зомбылыққа, қорқытуға, заңсыз шаралар қолдануға, оған қатысушы адамдардың өмірі мен денсаулығына жол берілмейді.

Криминология алғашқы тергеу сипатына қарай қылмыстардың екі тобын ажыратады.

- а) қылмыстар (ұрлық, тонау және т.б.)
- б) бірінші кезекте қылмыстық істі қозғауға негіз болатын бастапқы материалдарды зерделеу (құжаттарды алу және олармен танысу, т.б.).

Кәмелетке толмағандар жасаған қылмыстық құқық бұзушылықтардың басым көпшілігі бірінші топқа жатады, сондықтан олар оқиға орнын бірінші болып тергейді. Бұл кәмелетке толмағанның қылмысқа қатысуының егжей-тегжейлерін және қылмыс механизмінің өзге белгілерін анықтауға мүмкіндік береді.

Қылмыс субъектісінің психика ерекшеліктерін анықтайтын кәмелетке толмағандар арасындағы қылмыстарды тергеу әдістемесі жасөспірімнің қылмысқа қатысуы туралы

мәліметтер аз болса да, бұл болжамды тексеруге мүмкіндік береді. Оқиға болған жерді қарау барысында қылмыстың субъектісі және зерттелетін оқиғаның басқа да мән-жайлары туралы болжам жасауға болады. Осындай алғашқы болжамдар логикалық негізі бар, бірақ олардың тиімділігі мен динамикасымен ерекшеленеді. Алынған жобалардың кейбіреулері шолу кезінде соңына дейін тексеріледі, басқалары үшін шолу нәтижелері одан әрі қараудың негізі болады. Мысалы, қылмыстың материалдық зардаптарын көрсететін қылмыс болған жердегі өзгерістер кәмелетке толмағандардың қылмысқа қатысуын көрсетуі мүмкін. Атап айтқанда, оқиға орнынан мыналар табылды:

а) әдетте 16 жасқа толмаған жасөспірімдер қалдыратын адамның кішкентай қолдары сонымен бірге іздері (14-15 жастағылардың қолдары мен аяқтарының ересектерден еш айырмашылығы жоқ);

б) балалар аяқ киімінің іздері;

б) құқық бұзушының жеке заттары;

в) тағамдағы тіс таңбалары;

Қылмыс орын алған мекен-жайды қарау кезінде қылмыстық сөз байласу нысанасы туралы тергеушінің қолында болған мәліметтерге байланысты мынадай жағдайлар болуы мүмкін:

а) қылмыстық сөз байласу нысанасы туралы кез-келген мәліметтер;

б) жасөспірім қылмыскердің жеке басы сот талқылауы басталғанға дейін анықталса;

б) қылмыс жасаған кәмелетке толмаған адам оқиға орнында ұсталса;

в) жәбірленуші мен куәнің түсініктемелерінен қылмыс жасаған адамның сыртқы түрі мен мінез-құлқына қарағанда жасөспірім екені анық болған жағдайда;

Қылмыс жасаған мекен-жайды қарау кезінде жасөспірім жәбірленушінің ерекшеліктері жөнінде мәліметтер болуы ықтимал. Оқиға орнындағы іздестіру әрекеттері жасөспірімнің нақты білімі мен дағдысын анықтауға бағытталуы керек.

Кәмелетке толмағандардың істерін тінту кезінде ұрланған мүліктер, қылмыс құралдары, киім-кешек пен аяқ киім және т.б. табу. Сонымен қатар, ізденіс жасөспірімдердің бірі мен білім алу шарттары жөніндегі мәлімет болып саналады. Іздеу ҚР Қылмыстық кодексінің 32-бабына сәйкес жүргізілуде. Сотқа дейінгі процесс барысында, әдетте, айыпталушының (сезіктінің) заңды өкілі қатысуы тиіс. Сонымен қатар, пәтердің орналасқан жері, жасөспірімге арналған жеке бөлменің болуы, қосымша бөлмелер және т.б. іздестіру орындарын анықтау қажет. [2].

Тінту кезінде жасөспірімнің жеке басын, мүдделерін, өмір сүру дағдыларын және тәрбиесін мәлімдейтін ақпаратқа баса көңіл қою қажет, сонымен қатар негізінде аз қабілетті кәмелетке толмағанның жеке басы мен эмоционалдық жағдайын бақылау қажет. Мұндай

бақылау қылмысты ашуға көмектеседі. Сондай-ақ іздеу сайтында болған барлық отбасы мүшелерінің эмоционалдық жағдайын бақылау ұсынылады. Кәмелетке толмағандардың істерін қарау кезінде адвокаттың қатысуы міндеттеледі. Егер жасөспірім әсерлі болса, айыпталушы немесе оның заңды өкілдері адвокатпен, тергеушімен, прокурормен келісім жасаспаса, іс бойынша қорғаушының қатысуын қамтамасыз етуге міндетті (ҚР ҚК 486-бабы). Қорғаушы (адвокат) қорғалмаған айыпталушыны қорғаудан бас тартуға құқылы емес. Бұл сотталушының қылмыстың ауырлығына және басқа да мән-жайларға қарамастан маман заңгердің көмегін пайдаланатынына кепілдік береді. Қорғау айыпталушының заңсыз және негізсіз талаптарына тәуелді емес. Айыпталушының бас тартуы, егер қорғаушы мұндай ұстаным толық, жан-жақты және әділ тергеумен анықталған істің мән-жайына анық қайшы келеді деп есептесе де, оған айыпталушының кінәсіздігін дәлелдеу міндетін жүктемейді. Бірақ, бұл жағдайда да қорғаушы айыпталушының немесе жәбірленушінің кінәсін дәлелденген деп мойындамауы керек.

Қорғаушының айыпталушыны әшкерелейтін мән-жайды баяндауы заң бұзушылық болып табылады. болып табылады. Нұсқаулар бойынша келісімге қол жеткізілмеген жағдайда қорғаушы айыпталушыға (сезіктіге) осы қорғаушыдан бас тарту және басқасын шақыру құқығын түсіндіреді. Айыпталушының (сотталушының) кәмелетке толмағанның бас тартуы тергеуші, прокурор, сондықтан міндетті емес, себебі осы санаттағы іс жүргізуге қорғаушының қатысуы сот төрелігін бұзу болып табылады.

Іздестіру жүргізбес бұрын кәмелетке толмағанның ата-анасы, олардың мінезі, бала тәрбиесіне деген көзқарасы жөнінде мәліметтер алған жөн. Сонымен қатар, пәтердің орналасқан жері, жасөспірімге арналған жеке бөлменің болуы, қосымша бөлмелер және т.б. Тексеру барысында жасөспірім баланың жеке басын, оның ойын, өмір сүру жағдайын және тәрбиесін сипаттайтын бөлшектерге назар аудару керек, сонымен қатар өзінің үлкен денелерін толықтай басқара алмайтын жасөспірімнің мінез-құлқы мен эмоционалдық жағдайын бақылау қажет. Бұндай бақылау жеті рет мақсатты табуға көмектеседі. Сондай-ақ іздеу аймағындағы барлық отбасы мүшелерінің эמודзи күйін қадағалау орынды.

Кәмелетке толмағандардың істерін алдын-ала тергеу кезінде қорғаушының қадағалауы қажет, ол кәмелетке толмаған адам күдікті немесе айыпталушы ретінде алғаш жауап алынған кезден бастап босатылады, ал ұсталған немесе қамауға алынған жағдайда айып тағылған кезден басталады. Кәмелетке толмаған күдіктімен, айыпталушымен немесе олардың заңды өкілдерімен адвокаттық келісім жасалған жағдайда, тергеуші, прокурор іске қорғаушының қатысуын қамтамасыз етуге міндетті (ӘҚК 486-бап).

Қорғаушы (адвокат) қорғансыз сотталушыны қорғаудан бас тартуға құқылы емес. Қылмыстың ауырлығына және басқа да жағдайларына қарамастан, мұндай қылмыскерге

кәсіби заңгердің көмегіне кепілдік беріледі. Қорғау айыпталушының эмоциялық, заңсыз және негізсіз талаптарына байланысты емес. Айыпталушыны қылмыстық жауаптылыққа тарту, егер қорғаушы мұндай маңызды толық, жан-жақты және әділ тергеу арқылы бақылау істің мән-жайына анық қайшы келеді деп есептесе де, оның айыпталушының кінәсіздігін дәлелдеу міндетін тудырмайды. Алайда, бұл жағдайда қорғаушы айыпталушының кінәсін мойындауға міндетті емес.

Қорғаушының сотталушыны жайсыз жағдайға қалдыратын не болмаса жасөспірімнің жауапкершілігін ауырлататын мән-жайларды анықтауы қорғаушының міндетін өрескел бұзу болып табылады. Талаптарды орындамаған жағдайда қорғаушы бұл қорғаушыдан бас тартуға және басқасын шақыруға құқылы. Айыпталушының кәмелетке толмағанның бас тартуы тергеуші, прокурор, сот үшін маңызды емес, ол қылмыстық іс жүргізу заңнамасына сәйкес айыпталушының барлық құралдарын жеке іске асыруды шектейтін қасиеттерге байланысты.

Жасөспірім күдіктілер мен жақындарын іске қатыстырған жөн. Егер олар болмаса, онда қорғаншылық орган болуы керек.

Олар кәмелетке толмаған сотталушыдан бірінші жауап алынған кезден бастап тергеушінің ұйғарымымен іске қатысуға жіберілді. Тергеуші 16 жасқа толғандардың істері бойынша алдын-ала тергеу жүргізген кезде педагог немесе психолог қорғаншысының немесе заңды өкілінің келісімімен өз өтініші бойынша қатыса алады.

Жасөспірім айыпталушы ол өмірдегі әрекеттерді, тактикалық комбинацияларды және операциялар түріндегі әрекеттерді қамтиды. Жастық эмоциялардың реакциялары блоктау сезімін алады. Жасөспірімдік сезімталдық көрсеткіштерін мақсат ретінде, процесс ретінде немесе процестің нәтижесі ретінде сипаттауға болады. Жасөспірімнің сұрақтарды қабылдауы бір-бірімен тығыз байланысты практикалық сәттерден (практикалық әдістерді құру) және ойлаудан (сұрақтар қою, қорытындылар мен болжамдарды логикалық негіздеу, дедуктивті және индуктивті ойлауды қалыптастыру) тұратын күрделі, көп қырлы құбылыс. [3].

Кәмелетке толмағандардан жауап алудың күрделілігі алдын-ала тергеу үшін мән-жайлар мен фактілерді қылмыстық іс жүргізу белгілеудің процессуалдық, тактикалық, ұйымдастырушылық, психологиялық-педагогикалық және этикалық аспектілеріне байланысты. Қазақстан Республикасы Қылмыстық кодексінің нормаларына сәйкес жауап алу қорғаушының, куәгердің, қажет болған жағдайда педагогтың, психологтың қатысуымен жүргізіледі. ҚР Қылмыстық кодексінің 217-бабына сәйкес, айыпталушыдан жауап алуды тергеуші айып тағылған күннен бастап 1 тәуліктен асырмай, егер күдікті келуден бас тартса, ол жеткізілгеннен немесе қамауға алынғаннан кейін бірден басталады. Жауап алу алдында тергеуші айыпталушыға жауап беруден бас тарту құқығын түсіндіреді. Егер айыпталушы

жауап беруден жалтарса, бұл туралы одан жауап алу хаттамасында баяндалады. Бір іс бойынша шақырылған айыпталушыдан, егер тергеуші олардың бір-бірімен сөйлеспеуіне тиісті шаралар қолданса, жеке жауап алынады. Айыпталушыдан жауап алу ҚР Қылмыстық кодексінің 213-бабының ережелеріне сәйкес жүргізілуі керек, яғни жауап алу алдында тергеуші айыпталушының жеке басын анықтауы керек. Әңгімелесушінің тілін білу туралы сұрақ туындаса, оның қай тілде жауап бергісі келетіні анықталады. Жауап алу орындаушының жеке ерекшеліктерін ескере отырып жүргізілуі керек. Мылқау немесе саңырауды, жәбірленушіні, айыпталушыны оның өкілі бола алатын немесе белгілердің көмегімен сөйлесе алатын адамның қатысуымен жабу жақсы. Бұл адамның жауап алуға қатысуы хаттамаға жазылады. Жауап алу күндізгі уақытта жүргізілуге және үзіліссіз екі сағаттан, ал жалпы алғанда күніне төрт сағаттан аспауға тиіс. Егер жасөспірім көзге көрінетіндей шаршаса, жауап алуды тоқтату керек.

Қолданыстағы заңнамаға сәйкес кәмелетке толмаған құқық бұзушыларға (айыпталушылар, жәбірленушілер) алдын-алу шаралары қолданылуы мүмкін (ҚР Қылмыстық кодексінің 491-бабының 1-бөлігі). Бұл шектеулер Қазақстан Республикасы Қылмыстық кодексінің 140-бабында көрсетілген немесе мыналарды білдіреді: 1) тартыну немесе дұрыс мінез-құлық айғағы; 2) жеке жарна; 3) кепілдік; 4) үйқамақ; 5) қамауға алу;

Қылмыстық процестегі бұлтартпау шаралары – айыпталушының құқықтары мен заңды мүдделерін шектеу, қауіпсіздігін, жеке және жария кепілдігі, сонымен қатар бақылау арқылы айыпталушыға мерзімінен бұрын қолданылуы мүмкін заңмен бекітілген мемлекеттік (процессуалдық) алдын-ала қадағалау шаралары). Бұлтартпау шарасы оның негізінде мемлекеттік органдар мен лауазымды адамдар арқылы қылмыстық іс жүргізуді жүзеге асыру арқылы ғана жүзеге асырылады. Бұл іс бойынша кәмелетке толмаған айыпталушыға бұлтартпау шарасын қолдану туралы шешім қабылдау кезінде бұл бұлтартпау шарасын ҚР-ның ҚПК 147-бабы бойынша жасөспірім айыпталушыға жаза ретінде таңдауға тыйым салынады.

Қадағалауға беру ата-анасының (қамқоршысының, балалар мекемесінің әкімшілігінің) бірінші жасөспірімнің сотқа келуін қамтамасыз ету, оның тергеушіге, прокурорға сотқа келуін қамтамасыз ету жөніндегі жазбаша міндеттемені асырап алуын қамтиды. Заңнамада ата-анасынан басқа біреудің жазбаша қолдау хаты болған жағдайда ғана жасөспірімді бақылауға болады деп көрсетілген. Қадағалау кезінде ата-анасына, қорғаншысына және басқа да адамдарға кәмелетке толмаған немесе айыпталушы жасаған қылмыстың мәні және өзіне жүктелген міндеттердің бұзылғаны туралы хабардар етілуге тиіс. Алынған хабарламаны орындамаған жағдайда аталған адамдарға Қазақстан Республикасы Қылмыстық кодексінің 160 және 145-баптарының 5-бөліктерінде көзделген тәркілеу шаралары қолданылуы мүмкін.

Осылайша, бұл алдын алу шаралары жасөспірімді тәрбиелеуге жауапты тұлғалардың баланың мінез-құлқын қатаң бақылауды қамтамасыз етуге бағытталған.

Ол жеткіншекті қадағалап қана қоймай, оның тәрбиесі мен еңбегіне жетекшілік етеді, баланың заң таңдауын қадағалайды, іс бойынша шындықты анықтауда қылмыстық соттың басшыларына жан-жақты көмек көрсетеді. Бақылау, қадағалау және тәрбиелеу (қайта тәрбиелеу), айыпталушының мінез-құлқын сендіру, қамтамасыз ету, оны тергеп-тексеру және оның жасырын әрекеттерін соттан алып тастау, оны қылмыстық әрекетке тарту, іс бойынша шындықты анықтауға кедергі келтіру, жалтару немесе өзге де жолмен үкімнің күшін жою.

Алайда профилактикалық шараларды қолдануға теріс әсер ететін факторлар бар:

1) тергеушінің, прокурордың және соттың өңешке тосқауыл қою шарасын жете бағаламауы;

2) заң талаптарына сәйкес оны практикада қолданудың күрделілігі;

3) ата-анасының, қорғаншысының және басқа да субъектілердің жасөспірімге қамқорлық жасау арқылы өздерінің жағымсыз мінез-құлқының алдын алуға және болдырмауға қабілетсіздігі;

4) балалар мектебіндегі оқу-тәрбие жұмыстарының сәтсіздігінен әкімдік жастарға оң ықпал етудің нақты мүмкіндігінен айырылды;

5) ата-аналардың, қорғаншылардың кәмелетке толмаған тергеу органдарына, прокурорларға, соттарға және т.б.

Қылмыстық кодекстің 132- бабы бойынша ауыр немесе аса ауыр қылмыстық құқық бұзушылық жасаған кәмелетке толмағандарға бұлтартпау шарасы қолданылуы мүмкін. Бұлтартпау шарасы ретінде қамаққа алу жөнінде тек прокуратура рұқсат етеді, басқа жағдайда сот шешімімен қолданылады. Сотқа дейінгі процесс кезінде қамауға алу мерзімі 2 айдан аспауы тиіс, ал ҚІЖК-нің 491-бабының 4-тармағына сәйкес қамауда ұстау мерзімі алдын-ала тергеу алты айға дейін ұзартылуы мүмкін. Жасөспірімдер өзгелерден бөлек күзетпен қамауға алынады.

Бұлтартпау шарасын таңдау туралы дәлелді қаулы шығарылады, онда жасөспірімнің жеке басының ерекшеліктеріне қатысты жалпы негіздер көрсетілуі тиіс. Жасөспірімнің ата-анасына немесе өзге де заңды өкілдеріне, ал олар болмаған жағдайда жақын туыстарына қамауға алынғаны, ұсталғаны немесе қамауда ұстау мерзімін ұзартқаны туралы дереу хабардар етіледі. Егер жасөспірім ересектермен бірге қылмыс жасады деп айыпталса, онда Қазақстан Республикасы Қылмыстық кодексінің 49-бабының 3-тармағына сәйкес іс алдын ала тергеу сатысында жеке өндіріске бөлінеді. Кәмелетке толмағанға қатысты іс жүргізуді бөлу істің мән-жайларын жан-жақты және объективті зерттеу үшін елеулі кедергілер

тудыратын болса, қылмыстық жауапкершілікке тартылатын жасөспірімге қатысты осы санаттағы істерді жүргізудің қылмыстық іс жүргізу заңнамасында белгіленген нормалар қолданылады. қылмыстық жауапкершілік. ересек адам сияқты.

Бұдан шығатыны, істі бөлу туралы талап ерікті, сондықтан ол мән-жайларды жан-жақты, толық және объективті зерттеуге елеулі кедергілер тудырған жағдайда ғана мүмкін болады. Қазақстан Республикасы Қылмыстық кодексінің 49-бабында көрсетілген норма жасөспірімді кәмелетке толмаған қатысушылардың ықпалынан қорғауға және кәмелетке толмағандардың істері бойынша іс жүргізу нормаларын қолдануға байланысты тергеу мен сот талқылауы үшін неғұрлым тиімді жағдайлар жасауға бағытталған. Істі бөлу туралы шешім қабылдау алдында тергеуші жасөспірімнің қылмысқа қатысу дәрежесі, оның жеке басы, мінез-құлық ерекшеліктері, ересек қатысушылармен қарым-қатынасы туралы мәліметтерді зерделеуі керек. Кәмелетке толған сотталушылардың кәмелетке толмағандардың жауапкершілігіне тарту мақсатында көрсетілген айғақтарының маңызы туралы дәлелдер негізінде істі қысқартудан бас тартуына жол берілмейді, өйткені іс тоқтатылғаннан кейін одан куә ретінде жауап алуға болады. Кәмелетке толмағанның ісін бөлу куәландырылған қаулымен ресімделеді және оның жеке басын, өмірі мен тәрбиесін сипаттайтын барлық іс материалдары (жас, мінездеме, ата-анасынан жауап алу хаттамасы, қарау актісі және т.б.) жаңа іске қоса беріледі. Қазақстан Республикасы Қылмыстық кодексінің 273-бабына сәйкес, алдын ала тергеу айыптау актісін жасаумен аяқталады. [4].

Іс бойынша барлық тергеу әрекеттері аяқталғаннан кейін және жиналған дәлелдемелер айыптау қорытындысын жасауға арналған болса, тергеуші бұл туралы айыпталушыға хабарлайды және іске қатысты барлық іс материалдарымен танысу құқығын қорғайды. Оны жеке өзі немесе күзетшілермен бірге жүргізеді және бұл ретте алдын ала тергеуді немесе істі толықтырады. Басқа шешімдер қабылдау туралы ілеспе хатпен бірге ұсынылуы керек. Қосымша тергеу әрекеттері жасалғаннан кейін ілеспе хаттар, тергеу әрекетін алдын ала тергеу туралы қосымша мәліметтер, іске қосымша қосымшалар болса, ал материалдар болған жағдайда істің барлық материалдарымен танысуға мүмкіндік береді

Жасөспірімге қатысты айыптау актісі ҚР ҚК 278-бабының талаптары бойынша жасалуы тиіс.

Айыптау қорытындысында:

б) айыпталушының интеллектуалдық даму деңгейі, оның білімі (еңбегі), адамгершілік қасиеттері туралы;

б) арандатушылар мен қылмыс жасауға жағдай жасаған адамдардың болуы туралы болжамды тексеру нәтижелері;

г) құжаттарға сілтеме жасай отырып, айыпталушының жасы туралы шынайы мәліметтер; денсаулық туралы ақпарат;

г) егер айыпталушы бұрын түзеу колониясында жазасын өтесе немесе сотталған болса, жасалған құқық бұзушылықтың сипаты және ол жасалғаннан кейінгі мінез-құлқы;

ф) тергелетін әрекеттен кейінгі мінез-құлық туралы ақпарат.

Жасөспірім айыпталушының заңды мүдделерін қорғауды қамтамасыз ету үшін кейбіреулері қолданылатын прокуратура органдары оған ғана емес, сонымен бірге оның ата-анасына немесе олардың тұрған жеріне (кәмелетке толмаған адамды ұстау жағдайларында) қадағалауды жүзеге асыруға бағытталған. Кәмелетке толмағандар ісі бойынша айыптау қорытындысын бекіткен кезде прокурор кәмелетке толмағандардың мүдделеріне қосымша кепілдіктердің сақталғанын тексеруі тиіс болды. Прокурорға жүгінген кезде ол айыпталушының жасына қатысты бұлтартпас фактілердің бар-жоғын тексеруге мәжбүр болды. 16 жасқа толмаған жасөспірім қылмыстық жауапкершілікке тартылған кезде прокурор Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексіне сәйкес 15-бапта көзделген тізбеге енгізілген қылмыстың жасалғанын немесе жасалғанын тексеруге міндетті. Кәмелетке толмағандардың істерін алдын ала тергеу кезінде сақтық, ұқыптылық, прокурорлық қадағалаудың жүйелілігі үлкен маңызға ие, прокурор жасөспірімді материалдық залал мен соттылық туралы ақпаратпен қорғау мақсатында заңда белгіленген элементтердің қатаң сақталуын қамтамасыз етеді. Тек осы материалдарды ұсынған кезде қылмыстық істі караудан бас тарту туралы қаулы шығарған адам іс жүргізу заңнамасының барлық талаптарын ескерген және шешімді негіздей алады.

Процессуалдық заңға сәйкес прокурор Қазақстан Республикасы ҚК-нің 38-бабындағы көрсетілген ережелер мен негіздер бойынша қылмыстық істі қысқартуға құқылы. Қылмыс құрамын азайту үшін анықтама беріледі. Қылмыстық іс бойынша алдын ала тергеу аяқталып, айыптау қорытындысы бекітілгеннен кейін прокурор айыпталушыны сотқа тарту және айыптау үкімі негізінде сотқа жіберу туралы қаулы шығарады. Қылмыстық процеске қатысушылардың барлығына істің сотқа жіберілетіні хабарланды. Сонымен, ҚР КІЖК сәйкес айыпталушыны сотқа тарту қылмыстық процестің сатысы болып саналмайды, ал заң әдебиетінде, мысалы, Т.Ж. Сүлейменованың қылмыстық ісі сот талқылауының ең маңызды кезеңі болып табылады.

Кәмелетке толмағандарды сотқа тартудың ерекшелігі жеке ерекшеліктерді ескере отырып қолданылатын арнайы және жалпы нормалардың арасындағы айқын арақатынас болып табылады. Бұл жағдайларда заңмен белгіленген кепілдіктерді, айыптың негізділігін, билікті қорғауды, заңды мүдделерді жан-жақты қорғауды сақтау өте маңызды.

Украинаның Қылмыстық кодексіне сәйкес, жасөспірімдерді сотқа тарту істі дұрыс қарау үшін ғана емес, тәрбиелік ықпал етудің тиімділігі үшін де маңызды мәселе болып табылады. Прокурор айыптау актісі бекітіліп, сотқа берілгенге дейін 10 сағаттан кешіктірмей акт бойынша тергеп-тексеруді жүргізуге міндетті: 1) айыптау қорытындысына келісімін беруге және айыпталушыны сотқа тартуға міндетті;

2) онша ауыр емес қылмыстар туралы заңдарды қолдана отырып, өзінің шешімі бойынша айыптаудың жекелеген тармақтарын жоюға немесе айыпталушының әрекеттерін қайта саралауға;

3) қылмыстық істі толық көлемде немесе айыпталушыға қатысты тоқтату;

4) қосымша тергеу жүргізу немесе айыптау актісін қайта жазу туралы жазбаша нұсқауымен істі тергеушіге қайтаруға;

5) жаңа айыптауды жазуға;

Айыпталушы айыптау актісіне келтірілген іс бойынша прокурордың дәлелденген шешімі бойынша таңдаған бұлтартпау шарасын тергеу аяқталғанға дейін өзгертуге, әйтпесе бұлтартпау шарасын қолданбаған жағдайда таңдауға құқылы (ҚР МКК, б. 283).

ҚК ҚІЖК нормаларына сәйкес, қылмыстық іс қозғалғаннан кейін сот істі сот талқылауына қабылдау немесе қабылдамау туралы шешім қабылдайды. Іс бойынша судья (төреші) ҚР ҚК-нің 301-бабының талаптарына сәйкес келетін мынадай қаулылардың бірін шығарды: 1) басты сот талқылауын тағайындау; 2) істі қосымша тергеуге қайтаруға; 3) өндірісті тоқтата тұру; 4) сот шешімі бойынша жіберілген; 5) ол тоқтатылған жағдайда; 6) бірлестік туралы қылмыстық істер бойынша. Судья (төреші) іс бойынша ұйғарым нысанында шешім қабылдайды, онда мыналар: 1) ұйғарымның шығарылған уақыты мен орны; 2) қаулы шығарған соттағы (судьядағы) лауазымы мен дәрежесі; 3) шешімдердің негізі мен мағынасы.

Шешім сот отырысы өткеннен кейін 5 күннен кешіктірмей қабылдануы тиіс.

Сот, ең алдымен, әрбір айыпталушы үшін: 1) оның осы сотқа жарамдылығын; 3) анықтау және алдын ала тергеу кезінде сот отырысын тағайындауға кедергі келтіру қылмыс құрамының бұзылуына жол берілмеген; 4) заңды бұза отырып алынған дәлелдемелер жойылуға жатады ма; 5) айыптау актісінің көшірмесі немесе айыптау актісі хаттамасының берілген-берілмегенін; 6) айыпталушыға қатысты таңдалған сотқа дейінгі қамауда ұстаудың күшін жою немесе өзгерту қажеттілігі; 7) қылмыспен келтірілген зиянды өтеуді және мүлікке билік ету мүмкіндігін қамтамасыз ету бойынша шаралар қолданылды ма; 8) арыздар мен өтініштер қанағаттандырылуға жатады ма (ҚР АІЖК 300-бап).

Істі сот талқылауына қабылдау және істі қосымша тергеуге қайтару туралы мәселені шешу. Төреші (төреші) мүдделі тараптардың біріне келесі жағдайларда қосымша тергеу жүргізуді тапсыра алады:

1) іс бойынша прокурорда, егер ол қаралып жатқан іске қатысты болса, басқа айып тағу үшін негіздер болса және бұл адамдарды қылмыстық жауаптылыққа тарту үшін, егер олардың әрекеттері қаралып жатқан іске қатысты болса және оларды қарау мүмкін болмаса; жаңа тұлғалар бөлек;

Судья (төреші) процеске қатысушылардың құқықтарын қамтамасыз ету бойынша Қазақстан Республикасының Азаматтық іс жүргізу кодексінің барлық талаптары сақталған және істі қарауға тыйым салуға өзге де негіздер жоқ деген қорытындыға келгеннен кейін бірінші инстанция профилактикалық тексеру жүргізу туралы шешім қабылдайды.

Әдебиеттер тізімі:

1. Шапинова А.С. Новое уголовное законодательство и проблемы ответственности и наказания несовершеннолетних правонарушителей. - Известия Министерства Науки- Академии Наук. - Алматы, № 1, 2018. Қол жеткізу режимі: URL: <https://all-sci.net/ugolovnoe-pravo-uch/ugolovnoe-pravo-obschaya-chast-uchebnik-otv.html>

2. Юридический энциклопедический словарь. Под.ред. Сухарева А.Я.-М., 2020. Қол жеткізу режимі: URL: <https://obuchalka.org/2017061294924/uridicheskii-enciklopedicheskii-slovar-suharev-a-ya-1984.html>

3. Уголовный процесс. Под ред. Божьева В.П.-М.: СПАРК, 2018. Қол жеткізу режимі: URL: <https://urait.ru/book/ugolovnyu-process-468325>

4. Уголовное право. Общая часть. Под ред. Казаченко И.Я.- М.: Инфра, М. Норма, 2020. Қол жеткізу режимі: URL: <https://urait.ru/book/ugolovnoe-pravo-obschaya-chast-488787>

5. Обзор судебной практики.- "Тураби", № 1, 2019. Қол жеткізу режимі: URL: <https://www.sud.gov.kz/rus/content/zhurnal-turabi-no-1>

References:

1. Şapinova A.S. Novoe уголовное zakonodatelstvo i problemy otvetstvenosti i nakazania nesovershennoletnih pravonarushitelei. - İzvestia Ministerstva Nauki- Akademii Nauk. -Almaty, № 1, 2018. [New criminal legislation and problems of responsibility and punishment of juvenile offenders.-News of the Ministry of Science- Academy of Sciences. -Almaty, No. 1, 2018] Access mode: URL: <https://all-sci.net/ugolovnoe-pravo-uch/ugolovnoe-pravo-obschaya-chast-uchebnik-otv.html>

2. İuridicheski ensiklopedicheski slovär. Pod.red. Suhareva A.İa.-M., 2020. . [Legal encyclopedic dictionary. Ed. Sukhareva A.Ya.-M., 2020.] Access mode: URL:

<https://obuchalka.org/2017061294924/uridicheskii-enciklopedicheskii-slovar-suharev-a-ya-1984.html>

3. Ugolovnyi proses. Pod red. Bojeva V.P.-M.: SPARK, 2018 [Criminal proceedings. Ed. Bozheva V.P.-M.: SPARK, 2018.] Access mode: URL: <https://urait.ru/book/ugolovnyy-process-468325>

4. Ugolovnoe pravo. Obşaia chäst. Pod red Kazachenko İ.İa- M.: İnfra [Criminal law. The general part. Edited by Kozachenko I.Ya.- M.: Infra, M. Norm, 2020.] Access mode: URL: <https://urait.ru/book/ugolovnoe-pravo-obschaya-chast-488787>

5. Obzor sudebnoi praktiki.- "Turabi", № 1, 2019. [Review of judicial practice.- "Turabi", No. 1, 2019.] Access mode: URL: <https://www.sud.gov.kz/rus/content/zhurnal-turabi-no-1>

ОСОБЕННОСТИ УГОЛОВНОГО ПРОИЗВОДСТВА ПО ДЕЛАМ НЕСОВЕРШЕННОЛЕТНИХ

Ж.М. АМАНЖОЛ

Актюбинский региональный университет имени К. Жубанова, Ақтөбе, Қазақстан

e-mail: janok_1996@mail.ru

Аннотация. В последние годы важным вопросом становится уголовное судопроизводство по делам подростков. Для этого есть несколько причин, к которым также следует отнести необходимость дополнительных усилий правоохранительных органов для выполнения всех обязанностей по делам о преступлениях лиц, относящихся к данной возрастной категории, связанных с таким социальным явлением, как усложнение индивидуальных особенностей несовершеннолетних. В настоящее время, когда в обществе происходят масштабные и срочные действия социально-экономических и политических новостей, особенно для подростков, отношение к жизни которых не сформировано, проблематично, система ценностных ориентаций нестабильна. Понимание подростком нравственности и права зависит от его возраста на вербальном уровне - он не достиг полного понимания, стал автоматическим регулятором своего поведения. В последние годы отношение к несовершеннолетним должно быть особенно усилено с точки зрения профилактических путей преступности, устранения причин и условий, их провоцирующих. Потому что уголовные правонарушения-это болезнь общества, а подростковая преступность - это очень огромная эпидемия, к тому же такое явление недопустимо, когда несовершеннолетние совершают правонарушения.

Вопросы порядка ведения дел подростков, особенностей ведения дел данной категории в зависимости от возраста и социально-психологических особенностей подростков в советский период изучали ученые-юристы г.Изучали м. Минковский, К. К. Сперанский, В. Рыбальская, л. Голубевой5 А. Ли и др. другие ученые, в основном, в своих работах уделяли большое внимание изучению проблем борьбы с преступностью несовершеннолетних, ее профилактике, проблемам уголовной ответственности несовершеннолетних и их наказанию. В настоящее время повышение уровня подростковой преступности, вызванное социально-

экономическими изменениями в государстве, приобретает актуальное значение по вопросам роста числа бездомных детей, такие острые вопросы обсуждаются в средствах массовой информации.

Ключевые слова: преступность, несовершеннолетний, профилактическая работа, обвинительное заключение, следователь, судебное разбирательство.

FEATURES OF CRIMINAL PROCEEDINGS IN JUVENILE CASES

J.M. AMANZHOL

K. Zhubanov Aktobe Regional University, Aktobe, Kazakhstan

e-mail: janok_1996@mail.ru

Abstract. In recent years, criminal proceedings in cases of adolescents have become an important issue. There are some reasons for this, which should also be attributed to the need for additional efforts of law enforcement agencies to carry out all tasks in cases of crimes of persons belonging to this age category associated with such a social phenomenon as the complication of the individual characteristics of minors. At present, when large-scale and urgent actions of socio-economic and political news are taking place in society, especially problematic for adolescents whose outlook on life is not the most formed, the system of value orientations is unstable. A teenager's understanding of morality and law depends on his age at the verbal level - he did not reach a complete understanding, becoming an automatic regulator of his behavior. In recent years, the approach to minors should be especially strengthened in terms of preventive ways of crime, elimination of the causes and conditions that provoke them. Because criminal offenses are the scourge of society, and juvenile delinquency is a huge epidemic, in addition, such a phenomenon is unacceptable when minors commit offenses.

The problems of the procedure for conducting cases of adolescents, the peculiarities of conducting cases of this category depending on the age and socio-psychological characteristics of adolescents were solved in the Soviet period by legal scientists G.M. Minkovsky, K. K. Speransky, V. Rybalskaya, L. Golubevoy⁵ studied in A. Lee, etc. other scientists, mainly in their works, paid a lot of attention to the study of the problems of combating juvenile crime, its prevention, the problems of criminal liability of minors and their punishment. Currently, the increase in the level of adolescent crime caused by socio-economic changes in the state is becoming relevant on the issues of increasing the number of homeless children, such acute issues are being discussed in the media.

Key words: criminality, underage, preventive work, indictment, investigator, trial.